

EKKLESIA AMSTERDAM zondag 8 oktober 2023

Vergeven en vergeten

Bart-Jan van Gaart

Geen gemakkelijk onderwerp dat we vandaag bij de kop moeten nemen. De twee schriftlezingen van vandaag lijken er zonneklaar over: we moeten vergeven! Toch is op dat 'moeten' bij beide fragmenten nog wel wat af te dingen. In het fragment uit Ben Sira gaat het meteen al in de eerste zin mis: Wrok en woede zijn verschrikkelijk, een mens, met zijn misslagen, gaat daar zo in mee. De Katholieke Bijbelstichting vertaalt dit zo: Wie blijft lopen met wrok is een zondaar. Dus door niet te vergeven, wordt het slachtoffer zondaar. Een paradox.

En ook bij Mattheüs gebeurt er iets merkwaardigs: de koning scheldt zijn slaaf zijn schuld kwijt, maar de slaaf houdt vervolgens iemand die hem iets schuldig is aan zijn schuld. Wat een rotstreek! Dat vinden in ieder geval een aantal omstanders, ook slaven, die dat direct melden bij de koning waarna de koning zijn pardon intrekt. Hoezo kwijtschelding! Kan dat, kwijtschelding intrekken? Schuld lijkt in het Mattheusverhaal voorgesteld te worden als metafoor voor zonde. Dat zouden we mogen begrijpen uit het feit dat Jezus deze parabel gebruikt om de vraag van Petrus "Heer, hoe dikwijls mag mijn broeder misbruik van mij maken en moet ik hem vergeven?" te beantwoorden. Ik moet hier wijzen op de mogelijkheid dat de parabel op zichzelf de beperktere betekenis van schuld in materiele zin heeft. Daarover zo meer. Vers 35 van Mattheus 18 stelt klip en klaar: "Zo (zoals de koning)" zal ook mijn hemelse vader doen aan jullie wanneer niet ieder van jullie zijn broeder diens schuld van harte kwijtscheldt.

De vertalingen die zijn voorgelezen, zijn van de hand van Alex van Heusden die dicht bij de oorspronkelijk bedoeling blijft van kwijtschelding in economische of materiele zin. Maar de receptie van deze teksten en de traditie hebben dit, al te gemakkelijk verbreed tot wat wij vergeving noemen en dat gaat niet over materie maar over een kwaad dat ons is aangedaan. En als je vanuit die traditie Mattheus vertaalt als "Zo zal ook mijn hemelse vader doen aan jullie wanneer niet ieder van jullie zijn broeder diens schuld van harte vergeeft, dan horen wij iets dat ons al eeuwen wordt ingefluisterd en dat iets van ons vraagt dat wij misschien als beproeving boven onze macht ervaren. Dat komt over als intimidatie en chantage door het bijbels verhaal.

Omdat dát het is waar ik over wil spreken zal ik in mijn verdere betoog niet hebben over kwijtschelding maar over vergeving, al bedoelt de tekst in eerste aanleg iets anders. Wat ik ter discussie wil stellen is wat er met deze teksten gebeurd en gedaan is en hoe dat ons heeft beïnvloed en dat misschien nog steeds doet. En daarom moeten wij vanaf dit moment de bevrijdende notie dat de teksten misschien niet bedoelen wat ons altijd is voorgehouden even terzijde stellen, en lezen en voelen zoals ons van jongs aan is geleerd.

En dan is in beide lezingen dus de dieperliggende boodschap dat wij elkaar vergeven omdat, of misschien beter gezegd opdat de Eeuwige ons vergeeft. Ik vind het een ongemakkelijke constructie: vergeef opdat je vergeven wordt. Nauw verwant met: oordeel niet, opdat je niet veroordeeld wordt. Jezus vindt deze gedachte zo belangrijk dat hij het opneemt in het gebed dat ons geleerd is en dat wij telkenmale als wij bij elkaar komen hardop bidden: vergeef ons onze schulden zoals ook wij vergeven aan onze schuldenaren. Maar ligt niet ook het woord 'onvergeeflijk' ons in de mond bestorven. Wie van ons heeft niet een ervaring, iets dat ons is aangedaan, dat zo kwetsend, zo ontregelend is, dat we het niet kunnen vergeven noch vergeten.

Toch is dat wat hier van ons gevraagd, nee opgedragen lijkt te worden. Dat maakt de vraag of vergeving in alle omstandigheden mogelijk is echter niet minder relevant. Worden wij niet overvraagd? Gehanteerd zelfs met de kans vergeving van onze eigen misdoen te verspelen door hen die ons onrecht hebben aangedaan niet te vergeven. Er lijkt daarmee een tendens in de Bijbel te zitten om allerlei wenselijke omgangsvormen tussen mensen, te verheffen tot die bovenste plank

waar God op staat, waarmee ze boven elke discussie verheven zijn en in volle zwaarte op onze schouders rusten. Zoiets als: "wacht maar tot je vader thuiskomt!" Nogmaals, het is niet de Bijbel die dat doet, maar met name de christelijke receptie en interpretatie van de Bijbel.

Is afgedwongen vergeving wel vergeving? Is afgedwongen berouw wel berouw? Dienen nou juist deze twee op zichzelf heilzame stappen niet in volkomen vrijheid genomen te worden willen ze kunnen zijn wat ze zijn?

We gaan de kwestie even filosofisch benaderen en ik ben hiervoor te rade gegaan bij oud Denker des Vaderlands Paul van Tongeren

Uit de lezingen van vandaag zouden we kunnen opmaken dat vergeving als een deugd moet worden beschouwd. Maar is zij dat wel? In positieve zin wordt vergeving hier als waarde neergezet en in negatieve zin als norm. Het laatste is in de omgang met deze teksten overigens overheersend. De deugd is de verbinding tussen waarde en norm. Bijvoorbeeld: Vriendschap is een waarde en dat je vrienden steunt wanneer zij het moeilijk hebben is een norm. Een deugd is iets wat een soort tweede natuur is. Iets wat gemakkelijk en met plezier gedaan wordt. Is dat bij vergeven mogelijk? Het is daarom dat de klassieke filosofie en ook Thomas van Aquino het niet tot de deugden rekenen. Bij Thomas is ze overigens wel te herkennen in deugden als misericordia (barmhartigheid), en clementia (mildheid). En als verging al een deugd zou zijn dan moet zij conform de deugdenleer het midden houden tussen twee ondeugden, zoals moed het midden houdt tussen lafheid en overmoed. Paul Ricoeur schrijft in een artikel: vergeven houdt het midden tussen vergeten en herinneren. Vergeten en herinneren zijn beiden geen ondeugden. Wie het kwaad vergeet heeft daarmee nog niet vergeven. Wie het kwaad vergeeft is het daarmee nog niet vergeten. Een lieve pragmatische vriendin zei eens: "ja, ja, vergeten en vergeven, maar ik vergeet nooit wat ik vergeven heb."

Vergeving speelt zich af tussen slachtoffer en dader van een kwaad. Wie het kwaad vergeeft zonder te vergeten, heeft diegene wel echt vergeven? Als je vastzit aan de herinnering van het onrecht dat jou aangedaan is, is het dus niet vergeten en kan je daarom ook niet vergeven. Let op: kernwoord is hier 'vastzitten'. Het onrecht bestaat nog in de herinnering of was misschien vergeten maar bij herinnering worden de boosheid, pijn, wrok en haat weer beleefd. En dus zegt Ricoeur eigenlijk: Vergeving is het midden tussen wrok die niet kan vergeten en oppervlakkigheid zonder geheugen. Wie het kwaad vergeet, vergeet daarmee de diepte, de pijn het kwetsende van dat kwaad. Het doet geen recht aan wat dat kwaad aanricht. Een oppervlakkige houding ten opzichte van het kwaad schat dat kwaad niet naar waarde.

Een andere, misschien bevredigender stelling: Vergeving is dat het kwaad niet wordt vergeten maar dat het de dader niet meer wordt aangerekend. Het belast de relatie tussen slachtoffer en dader niet meer. Is dat mogelijk? Als je je de misdaad herinnert, herinner je je de dader waaraan die misdaad vastzit. De misdaad wordt niet een goede daad en daarmee blijft de dader ook in je beleving dader. Vergeving is eerst mogelijk als de dader de misdaad niet alleen erkent maar ook berouwt en er een vorm van vergelding is geweest. De misdaad blijft dan staan, maar is als het ware losgemaakt van de dader. Die is niet langer dader want deze heeft afstand genomen van de daad. Dus wordt vaak gesteld dat voor vergeving de dader aan drie zaken moet voldoen: bekentenis, berouw en boete. Heeft de dader aan die drie zaken voldaan, dan verdient deze vergeving. Vergeeft het slachtoffer niet, dan zouden we hem haatdragend, of obsessief noemen. Maar we zijn nu in een vicieuze cirkel terechtgekomen, want als de dader vergeving verdient en de teksten uit Sira en Mattheus suggereren dat, is die vergeving dan niet afgedwongen en daarmee gratis? Kan vergeving wel op die manier worden afgedwongen?

We hebben hiermee opnieuw een paradox te pakken: vergeving is niet mogelijk als de band tussen dader en daad blijft bestaan, als deze niet bekend, berouwt en er geen genoegdoening is. Maar als

de dader afstand genomen heeft van de daad, wat verwijten we dan nog en wat is er dan te vergeven?

Stel: ik vergeef omdat ik denk dat dat goed is voor mij en voor de dader, en in de hoop dat hij zijn misdaad erkent en er spijt van heeft, maar de dader toont geen berouw? Moet ik mijn vergeving dan weer intrekken, zoals de Koning uit ons verhaal? Stel ik ben dader en ik toon berouw maar mij wordt niet vergeven. Moet ik mijn berouw dan weer intrekken?

Net zomin als berouw gebaseerd kan zijn op verwachte vergeving, kan vergeving gebaseerd zijn op verwachte berouw. Beiden kunnen niet worden afgedwongen! Vergeving en berouw zijn vrij en creatief, onbegrijpelijk en raadselachtig. Een slachtoffer dat erkenning en berouw eist, omdat hij gekrenkt en teleurgesteld is, ontnemt de dader de kans om vrij berouw te hebben en spijt te betuigen. Daarmee is zo'n stap onwaarachtig geworden en is ook de vergeving onwaarachtig. Er mag dus geen sprake zijn van afgedwongen vergeving noch van afgedwongen berouw. Vergeven en berouw tonen kan alleen in volledige vrijheid een daad zijn die onvoorwaardelijk gedaan wordt. Is dat mogelijk?

Er zijn een paar lichtpuntjes: Het is mogelijk om iemand waarvan je heel veel houdt, op wie je heel erg gesteld bent, die je niet uit je nabijheid wilt verwijderen, te vergeven. Er is dan een belang om te vergeven. Je slikt de misdaad weg om de dader niet te verliezen. De kunst, de literatuur biedt ons vele voorbeelden van zo'n situatie en ook in ons eigen leven moet dit herkenbaar zijn. Het is de conditieloze liefde tussen bijvoorbeeld ouders ten opzichte van hun kind, of tussen geliefden.

Maar de schrift lijkt ons te vragen zelfs onze vijanden te vergeven. Hoe zou dat kunnen? Hoe kun je dat vragen? Kun je een Oekraïense vrouw vragen de Rus die haar bestaan vernietigd heeft, haar verkracht heeft, haar kinderen naar Rusland heeft gedeporteerd, te vergeven? Leuk verzonnen door een almachtige God of een mens met weinig ervaring op dit gebied, maar niet menselijk. En daarom is dat idee van die almachtige God waar ook de Bijbel het regelmatig over heeft of een God die niet kwijtscheldt als wij niet kwijtschelden ook zo onaangenaam. En waarom zouden we ons iets gelegen laten liggen aan die God in de passages dat zijn stem ons niet bevrijdt?

Is er een uitweg? Nauwelijks, maar er is wel een heel klein gaatje, waar we misschien in een moment van uitzonderlijke kracht of grote genade doorheen kunnen kruipen.

De schuldbewuste dader hunkert naar vergeving en ontslag van de pijn van schuld en schaamte. Het slachtoffer hunkert naar vergeven en ontslag van de pijnlijke herinnering van gekrenktheid en woede. Vergeving vraagt van ons dat wij ons als dader kunnen verplaatsen in de gevoelens van het slachtoffer, diens pijn voelen als onze pijn. Het vraagt van ons als slachtoffer dat we ons verplaatsen in de dader en althans pogen te begrijpen waarom de dader tot zijn daad is gekomen. Let op: begrijpen, niet vergoelijken. Als er sprake is van echte ontmoeting tussen slachtoffer en dader. Als de dader de pijn van het slachtoffer deelt en het slachtoffer de schaamte en het schuldgevoel van de dader dan is verzoening en daarmee vergeving misschien mogelijk.

Een, wat mij betreft, bruikbaar voorbeeld hiervan zijn de gebeurtenissen rond Keti Koti van de laatste jaren en het spreken over de duistere periode van de slavernij en slavenhandel. Ik heb uiteraard geen herinnering aan die tijd. Op school werd het onderwerp vermeden. Het enige wat ik wist dat het een betreurenswaardige periode was maar dat dat voorbij was en het nu allemaal veel beter is. Juist doordat de slachtoffers van slavernij en slavenhandel tot het zoveelste geslacht niet vergeten hebben, weet ik: ik sta op de schouders van de daders. Juist het feit dat de slachtoffers het zich herinneren en nu om erkenning van schuld vragen, word ik op de feiten gedrukt en kan ik spijt over die feiten hebben, voel ik gêne over de daden van mijn voorouders en wil ik spijt betuigen.

En zo komen we misschien toch bij de oplossing van een last die ons is opgelegd: wij zijn niet altijd slachtoffers maar ook vaak daders. We kennen dus de pijn van beide posities en daarin ligt onze kans. De dader kan zich inleven in de pijn van het slachtoffer. Het slachtoffer kent uit ervaring de schaamte en het berouw van de dader. Dat is de dampkring waarin verzoening en daarmee misschien vergeving mogelijk is. Een dreigende, dwingende, God is daarbij overbodig, zelfs ongewenst.

Je kunt niet vergeven wat je vergeten bent. Wat je vergeven hebt kun je wel vergeten. Laten wij bidden om een wijs verstand, een goed hart en een groot incasseringsvermogen.